אור הצפון — חורבן ובנין

חורבן ובניזעמדנו במאמרנו הקודם על הערך הרב של כוח הבחירה שבאדם ושעיקר חפצו של הקדוש ברוך הוא שהאדם יתגבר על הרע ויבחר בטוב. ובאמת, כוח זה הוא עיקר דמותו של האדם והוא הוא בחינת צלם אלהים שבו.

התורה מגלה לנו כי הקדוש ברוך הוא ברא את האדם בצלם דמות תבניתו, כדברי הכתוב: "ויברא אלהים את האדם בצלמו, בצלם אלהים ברא אותו" (בראשית א). אמנם הכתוב אומר קודם: "ויאמר אלהים: נעשה אדם בצלמנו כדמותנו", ומשמע שכאילו ברא אותו גם כדמות המלאכים, אבל חז"ל כבר ביארו שזה לא בא אלא ללמד דרך ארץ - "שיהא הגדול נמלך ונוטל רשות מן הקטן" (ראה בראשית רבה ח). ובאמת לא נברא האדם כי אם בצלמו של הקדוש ברוך הוא ובזה הוא עולה על המלאכים, כפי שאמרו חז"ל: "כתיב 'וייצר ה' אלהים את האדם', מה תלמוד לומר 'אשר יצר', כביכול הקדוש ברוך הוא מתגאה בעולמו ואומר: ראו בריה שבראתי וצורה שצרתי" (בראשית רבה יב:א). וכן כשהמלאכים שאלו: "אדם זה מה טיבו? אמר להם הקדוש ברוך הוא: חכמתו מרובה משלכם" (שם יז). והנה יש להתבונן, מהי עליונותו של האדם על המלאכים, שרק הוא נברא בצלם אלהים וחכמתו מרובה משלהם?

חז"ל אומרים: "וירא אלהים את כל אשר עשה והנה טוב מאד" - "מכאן שהיה בורא עולמות ומחריבן עד שברא את אלו. אמר: דין הניין לי יתהון לא הניין לי" (בראשית רבה ט). וכן דרשו חז"ל על הכתוב "דבר צוה לאלף דור" (תהלים קה), שאלף דור עלו במחשבה להיבראות ותתקע"ד דורות מהם נמחו (שם כח). והוא מה שאנו אומרים: "אדון עולם אשר מלך בטרם כל יציר נברא", כלומר, שעוד טרם בריאת עולמנו - כבר מלך ה', והיינו על כל העולמות שברא לפני כן והחריבם. והרי נמצא מכאן שהעולם לא נברא אלא מתוך החורבן, שמתוך שברא עולם אחר עולם ואמר עליהם: "יתהון לא הניין לי" והחריב אותם, ברא את עולמנו שאמר עליו: "דין הניין לי" וקיים אותו, ובעל כורחנו שגם בחורבן העולמות יש חכמה רבה, שמתוך חכמה זו צמח בנין העולם הקיים, שהכתוב אומר עליו: "בחכמה יסד ארץ" (משלי ג). אין זה, איפא, חורבן כלל אלא זוהי דרך החכמה, שעל ידי הנסיונות השונים של בנין העולמות וחורבנם הוקם היסוד שממנו נתבסס העולם. והרי זה דומה ל"הוה אמינא" ומסקנה שבדברי תורה, שגם ב"הוה אמינא" יש התעמקות והבנה ואין לבוא למסקנה אלא מתוך שקלא וטריא שב"הוה אמינא".

והנה כוח זה שייך רק לגבי הקדוש ברוך הוא שהוא מושל בכל ובידו לברוא ולהחריב ככל אשר עולה בדעתו, כביכול, ומתוך חורבן העולמות הוא בא לידי החכמה שבה יסד ארץ. אבל בברואים אחרים, ואף במלאכים שאין להם בחירה ואין בכוחם כי אם למלא צו ה' שהוטל עליהם - אין לגבם כל המושג של חורבן, וחסרה להם, איפוא, כל התפתחות החכמה שבאה מתוך החורבן. אמנם, המלאכים שהם שכלים נבדלים מחכימים מיום ליום והם מתעלים ומתגדלים, אבל חכמתם אינה באה מתוך החורבן שרק מתוכו אפשר לבוא לידי בנין אמיתי, כפי שמצאנו לגבי הקדוש ברוך הוא, כביכול.

אולם, כשברא הקדוש ברוך הוא את האדם יצר אותו בצלמו, בצלם אלהים, שלא יהא מוכרח לקיים צו ה' כדוגמת ברואים אחרים, אלא שיהיה טבוע בו כוח הבחירה ויוכל לפעול ככל העולה ברצונו, בדומה להקדוש ברוך הוא, ובידו להחריב וגם לבנות. ונמצא, איפוא, שכשם שהקדוש ברוך הוא בא לחכמת יסוד הארץ, כביכול, מתוך תתקע"ד עולמות שבראם והחריבם, כן בא האדם אל חכמת היצירה ובנין העולם מתוך החורבן שהוא, כאמור, בבחינת "הוה אמינא" ומסקנה, באשר כל זה אינו אלא התפתחות והתעמקות החכמה. וזהו עיקר משמעותה של דמות האדם שנברא בדמות תבניתו של הקדוש ברוך הוא ובחכמה זו הוא עולה על המלאכים שלא נבראו בדמות זו.

וזוהי משמעותו של הכתוב: "וייצר ה' אלהים את האדם עפר מן האדמה ויפח באפיו נשמת חיים ויהי האדם לנפש חיה" (בראשית ב), כלומר, שגם עפר מן האדמה לאחר שה' הפיח בו נשמת חיים הפך לנפש חיה כוח זה הוטבע רק באדם שעל ידי בחירתו, יוכל להפוך גם את החומר הגשמי לרוחני לבוא גם מתוך החורבן אל הבנין. מה שאין כן המלאכים שהם שכלים נבדלים ואין בהם שום חומר, ואין בכוחם להפוך עפר מן האדמה לנפש חיה ולבוא לבנין מתוך החורבן.

והוא מה שאמרו חז"ל: "אין מושיבין בסנהדרין אלא מי שיודע לטהר את השרץ מן התורה" (סנהדרין יז). וכן מספרים חז"ל ש"תלמיד ותיק היה ביבנה שהיה מטהר את השרץ במאה וחמשים טעמים" (עירובין יג). הרי מכאן, שאי אפשר לכוון לאמיתות החכמה אלא מתוך "הוה אמינא" שהוא בניגוד למסקנת האמת.

ומשום כך אמרו חז"ל אף על דברים שאין הלכה כמותם: "אלו ואלו דברי אלהים חיים" (שם), כי כל הסברות שמחדשים בתורה אף אלה שאינן לפי הלכה, דברי חכמה הם ומתוכן מתבררת ההלכה ובאים לידי המסקנה.

לכשנסתכל בדברי ימי עולם, נראה שכל התפתחות הדורות והישגיהם הרוחניים באו לאחר ירידה ושפל, כלומר, בנין העולמות מתוך חורבנם. הנה אדם הראשון, מיד עם יצירתו הניחו הקדוש ברוך הוא בגן עדן וברגע אחד הכיר את כל העולם וכל הנמצאים בהם עד שקרא שמות לכולם, ואף להבורא בעצמו קרא שם שהסכים על ידו; ואילו לאחר שעה קלה חטא בעץ הדעת והביא מיתה לעולם, וה' גרש אותו מגן העדן וישם את להט החרב המתהפכת לשמור על דרך עץ החיים. האם לא היה בזה חורבן העולם? אולם לאחר חורבן זה בא גם התיקון. חז"ל אומרים שהראה הקדוש ברוך הוא לאדם את דוד בן ישי "מושלו לעתיד לבוא" ולקח משנותיו שבעים שנה והוסיף על ימיו, שנאמר (תהלים סא): "ימים על ימי מלך תוסיף שנותיו כמו דור ודור" (ילקוט תהלים תתמג). הרי שמשנותיו של אדם הראשון לאחר חטאו, בא כל קיומו של דוד שממנו יצאה מלכות בית דוד וממנו יצמח לעתיד לבוא מלך המשיח שיביא את הגאולה לעולם.

כמו כן לאחר אדם הראשון קמו עשרה דורות, מאדם ועד נח, שהשחיתו את העולם כדברי הכתוב: "ותשחת הארץ לפני האלהים ותמלא הארץ חמס" (בראשית ו), והקדוש ברוך הוא ניחם על אשר ברא את העולם והביא את המבול ומחה את כל היקום מעל פני האדמה והנה בסוף עשרה דורות אלו, בא נח שמצא חן בעיני ה' והכתוב אומר עליו: "איש צדיק תמים היה בדורותיו את האלהים התהלך נח" (שם), והוא ובניו הקימו דורות חדשים שמהם נמשך קיומו של העולם, והם נצטוו על שבע מצוות של בני נח המהוות את החובות האנושיות היסודיות של האדם עלי תבל.

וגם עשרה הדורות מנח ועד אברהם היו דורות של כפירה באלהים ועובדי עבודה זרה, שבאו להילחם בה' ומשם הפיצם ה' על פני כל הארץ (שם יא). אולם מדור הפלגה זה, בא אברהם אבינו ותיקן את העולם,1ראה חז"ל (קהלת רבה ג): "היה ראוי אברהם להיבראות קודם אדם הראשון, אלא אמר הקדוש ברוך הוא

אם אברא תחילה את אברהם, שאם יקלקל אין מי שיתקן אחריו, אלא הריני בורא אדם ואם יקלקל זה, יבוא אברהם אחריו ויתקן". נתן את כל אליליהם והפיץ בעולם את האמונה באל יחיד בשמים ובארץ, והיה ראשון לאבות שמהם יצא עם ישראל שבו בחר ה' להיות לו לסגולה ושבשבילו נברא העולם.

כן אנו רואים בדורות המאוחרים יותר, בדורות בני יעקב שהיו משועבדים למצרים, ששקעו במ"ט שערי טומאה וחז"ל אמרו עליהם: "הללו עובדי עבודה זרה והללו עובדי עבודה זרה" (ילקוט ראובני בשלח). והנה, לאחר ירידה זו, התגלה ה' באותות ובמופתים וכולם באו לידי הכרה ואמונה בה' במדריגות הגדולות ביותר, שמה שלא ראה יחזקאל בן בוזי - ראתה שפחה על הים, וזכו לקבלת התורה והקדימו נעשה לנשמע עד שיצתה בת קול ואמרה: "מי גלה לבני רז זה שמלאכי השרת משתמשים בו" (שבת פח.).

המלאכים לא הגיעו למדריגה של קבלת התורה. חז"ל אומרים: "בשעה שעלה משה למרום אמרו מלאכי השרת לפני הקדוש ברוך הוא וכו', חמודה גנוזה שגנוזה לך תתקע"ד דורות קודם שנברא העולם אתה מבקשה ליתנה לבשר ודם וכו', תנה הודך על השמים. אמר לו הקדוש ברוך הוא למשה וכו', אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה" (שם פח). המלאכים קדמו אלפים שנה למתן תורה, והם עם כל גדולתם הלכו והתחכמו מדור לדור, ובכל זאת משום שלא נבראו בצלם אלהים ולא הוטבע בהם כוח בחירה שיוכלו גם לעשות רע ולהחריב עולמות ולבנותם שוב - אינם במדריגה כזאת שהיו ראויים לקבל את התורה. אבל למשה אמר ה': "אחוז בכסא כבודי וחזור להם תשובה", כי רק בני האדם שהם למעלה מן המלאכים אוחזים בכסא כבודו של ה', שנוצרו בדמות תבניתו של האלהים ובכוחם גם לבחור ברע, להפוך עפר מן האדמה לנפש חיה ולהחריב עולמות ולבנותם, רק להם ניתנה התורה ורק הם הראויים להגיע לבירור התורה מתוך שקלא וטריא ושיקולים של "הוה אמינא" ולהשיג את אמתת חכמת התורה.

ולא עוד אלא שהמלאכים אינם יכולים לסבול את הרע. מובא בספרים שהמלאכים לאחר שהם יורדים לארץ למלא שליחות ה', הם טובלים בנהר דינור, כי זוהמת העולם השפל נדבקת בהם ואינם יכולים לחזור למדריגתם במרום לפני שהם מטהרים ממנה. ואולי משום כך כשרצה הקדוש ברוך הוא לנגוף את מצרים, ארץ התועבה והטומאה, כתוב: "ועברתי בארץ מצרים בלילה הזה אני ה'" - ודרשו חז"ל: "אני ולא מלאך, אני ולא שרף" (ראה הגדה של פסח), כי אילמלא שלח המלאכים למצרים, היו נדבקים בזוהמת מצרים ולא היה בכוחם להיטהר ממנה; ואילו בני ישראל ישבו בתוך טומאת מצרים מאתים ועשר שנה, ובכל זאת היו מציינים שם בתור גוי מיוחד, ולבסוף יצאו ממצרים ואף הפחותים שבהם השיגו מדריגות הנבואה הגדולות ביותר. ורק מתוך כך שהיה להם כוח בחירה להפוך רע לטוב, טומאה לטהרה וחורבן לבנין, ראויים היו להתרומם מעל הכל ולהתעלות למדריגות החכמה האלהית שניתנה להם ממרום, ולקבל תורה מפי הגבורה.

וכן אנו מוצאים גם בדור המדבר, שלאחר שעשו את עגל הזהב נצטוו לעשות את המשכן. הכתוב אומר: "עד שהמלך במסבו נרדי נתן ריחו" (שיר השירים א), ואמר רבי מאיר: "עד שהמלך מלכי המלכים הקדוש ברוך הוא במסבו ברקיע, נתנו ישראל ריח רע ואמרו לעגל: 'אלה אלהיך ישראל' (שמות לב:ד)" (שיר השירים רבה א:יב). ומוסיפים שם חז"ל: "היא דאתיה דרבי מאיר למימר - סיריי (לשון סרחון) נתן ריחו, אלא מסכתא עלתה בידם מן הגולה ושנו בה שקפץ להם מעשה העגל והקדים להם מעשה המשכן", כלומר, מכיון שלא כתוב "נרדי הבאיש ריחו" אלא "נרדי נתן ריחו", על כרחך פירושו "שמהנרד יצא ריח טוב הימנו המשכן" (ראה שם פירושו של עץ יוסף). וכן אמרו חז"ל: "יבא עגל המשכן ויכפר על עגל הזהב" (ספרי דברים א). חז"ל מתארים מעשה העגל כריח רע, כביכול, במסבו של הקדוש ברוך הוא ברקיע, באותה שעה שמשה היה במרום וה' נתן לו את התורה, והם אומרים שהביאו בזה חורבן גדול לכל הדורות, ש"אין לך כל פורענות ופורענות שבאה לעולם שאין בה אחד מעשרים וארבעה בהכרע ליטרא של עגל הראשון" (סנהדרין קב.). והנה דוקא לאחר חורבן זה, זכו ישראל שהקימו את המשכן שהקריבו בו קרבנות והקטירו קטורת לה' והיה בו משום השלמת בנין העולם, כדברי חז"ל: "ויהי ביום כלות משה להקים את המשכן" (במדבר ז) - "להקים המשכן אין כתיב כאן אלא להקים את המשכן, מה הוקם עמו? עולם הוקם עמו, שעד שלא הוקם המשכן היה העולם רותת ומשהוקם המשכן נתבסס העולם" (ילקוט שם תשיא). הרי אנו שוב רואים שההישגים הרוחניים שיש בהם משום בנין העולם באים לאחר ירידה וחורבן.

גם בתקופת הנביאים אנו רואים תופעה זו. הנה בדורו של אחז המלך, היתה ירידה איומה בישראל שזיבחו וקיטרו בבמות ועשו הרע בעיני ה': ואילו בדור שלאחריו, בדורו של חזקיהו, הגיעו למדריגה כזו שמספרים חז"ל "שבדקו מדן ועד באר שבע ולא מצאו עם הארץ, מגבת ועד אנטיפרס, ולא מצאו תינוק ותינוקת, איש ואשה, שלא היו בקיאים בהלכות טומאה וטהרה" (סנהדרין צד:). ועוד, שיש שאמר "אין משיח לישראל שכבר אכלוהו בימי חזקיהו" (שם צח:), כלומר, שהגיעו בימי חזקיהו לשלמות רוחנית כזאת שכבר לא היו זקוקים להשלמתם של ימות המשיח.

ומכאן נבין שגם אין להתפלא האיך אפשר שתבוא הגאולה וימות המשיח לאחר הירידות הגדולות במשך כל הדורות. ולא עוד אלא שאמרו חז"ל שבעיקבתא דמשיחא חוצפה ישגה וכו' ומלכות תיהפך למינות וכו' ובית ועד לזנות וכו' (ראה סוטה מט:), ואיך יתכן שדוקא בתקופה זו יתגלה המשיח. אלא הוא אשר אמרנו שזו דרכו של עולם, שהקדוש ברוך הוא בונה עולמות ומחריבם, ומתוך חורבנם מוקם עולם יותר נעלה ויותר מרומם. וזוהי גדולתו של האדם שנברא בצלם אלהים, שגם הוא בכוחו לבוא מתוך הרע אל הטוב ומתוך חורבן העולם לתיקון העולם, ולאחר כל הירידות הגדולות ביותר הוא מתרומם שוב ומתעלה ומעלה את כל העולם עמו. וזהו מה שאמר הכתוב: "וזרקתי עליכם מים טהורים וטהרתם מכל טומאותיכם ומכל גילוליכם אטהר אתכם" (יחזקאל לו), למרות ששקעתם בכל הטומאות והגילולים הרי אני שוכן ביניכם, כדברי הכתוב: "וכן יעשה לאוהל מועד השוכן אתם בתוך טומאותם" (ויקרא טז) כלומר, "אף על פי שהם טמאים - שכינה ביניהם" (ספרא שם), ומשם אזרוק עליכם מים טהורים ואטהר אתכם, מתוך הטומאה תבואו אל הטהרה, ותגיעו למדריגתו של אדם הראשון לפני החטא.

"זה ספר תולדות האדם ביום ברא אדם בדמות אלהים עשה אותו" (בראשית ה). מכוח זה שהאדם נעשה בדמות אלהים שהוא בונה עולמות ומחריבם ויש גם בידו הבחירה להחריב ולבנות, משתלשלים תולדות האדם בכל הדורות, שהוא בא מן החורבן אל הבנין ומן הטומאה אל הטהרה ומתוך הירידה אל העליה. ומכאן צמח נח מתוך דור המבול; אברהם מתוך דור הפלגה; דור מקבלי התורה מתוך טומאת מצרים וכו' וכו'. וכן תבוא גאולת העולם והשתלמות הבריאה והאדם מתוך התמוטטות כל הדורות ושחיתות המין האנושי, ומשם נבוא לתיקון העולם במלכות שדי וליעודי נביאינו: "ומלאה הארץ דעה את ה' כמים לים מכסים" (ישעיה יא).

והם הם דברי חז"ל: "מי יתן טהור מטמא לא אחד" (איוב יד) - "כגון אברהם מתרח; חזקיה מאחז; יאשיה מאמון; מרדכי משמעי; ישראל מאומות העולם ועולם הבא מעולם הזה. מי עשה כן? מי ציוה כן? מי גזר כן? לא יחידו של עולם (ילקוט שמעוני איוב תתקל וחומר).